

УДК 159.95

О.М.Самкова

Alesyasum@yandex.ua

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ СТЕРЕОТИПІВ ПСИХОЛОГА

О.М. Самкова Дослідження професійних стереотипів психолога. У статті проаналізовано особливості професійних стереотипів психолога на різних етапах професійного становлення, формування особистісних, професійних та міжособистісних якостей, що становлять образ психолога, а у процесі навчання та практичної діяльності розвиваються і допомагають успішно реалізовувати обрану професійну діяльність.

Проаналізовано образ професії психолога, показано, що формування образу психолога відбувається у процесі навчання та практичної діяльності і є своєрідним механізмом, що забезпечує формування як індивідуальних професійних уявлень, так і стереотипізованого образу професії.

Визначено професійні стереотипи, що відображають структуру професії «психолог» (когнітивний, поведінковий та афективний компоненти). Встановлено валідність та надійність авторської методики, внутрішню узгодженість шляхом використання психометричного аналізу. Розглянуто описові статистики для кожного пункту методики. З'ясовано, що всі пункти методики були підібрані належним чином.

Представлено найбільш застосований професійний стереотип серед респондентів та найменш застосований стереотип. Встановлено, що окремі компоненти стереотипного образу професії «психолог» у психометричному сенсі як підшкали методики відрізняються внутрішньою узгодженістю.

З'ясовано, в результаті порівняння окремих уявлень про стереотипний образ психолога в групах досліджених на різних етапах професійного становлення показники статистично значуще зростають. Причому ця тенденція стосується всіх компонентів професійних стереотипів. Емпірично досліджено професійні стереотипи психолога у процесі навчання та практичної діяльності.

Ключові слова: соціальний стереотип професії, образ психолога, особистісні якості, професійні якості, міжособистісні якості, професійне становлення, професійний стереотип, компоненти професійних стереотипів.

О.Н. Самкова Дослідження професіональних стереотипов психолога. В статті проаналізовані особливості професіональних стереотипов психолога на різних етапах його професіонального становлення, формування личостних, професіональних і міжличостних якостей, що складають образ психолога. Показано, що професіональні стереотипи в процесі навчання і практичної діяльності розвиваються і сприяють успішній реалізації вибраної професіональної діяльності. Проаналізована динаміка формування образу психолога в процесі навчання і практичної діяльності, що виступає механізмом формування індивідуальних професіональних представлень і стереотипного образу професії.

Визначені професіональні стереотипи, що відображають структуру професії «психолог» (когнітивний, поведінковий і афективний компоненти). Встановлено валідність і надійність авторської методики, внутрішню узгодженість шляхом використання психометричного аналізу. Розглянуті описателі статистики для кожного пункту методики. Виявлено, що всі пункти методики були подобрані правильно.

Представлено найбільш і найменш виражений професіональний стереотип серед респондентів. Встановлено, що окремі компоненти стереотипного образу професії «психолог», що представляють собою підшкали методики, відрізняються внутрішньою узгодженістю.

Виявлені представлення про стереотипний образ психолога, які в процесі професіонального становлення статистично значимо збільшуються. Крім цього тенденція стосується всіх компонентів професіональних стереотипів. Емпірично досліджено і визначено тенденції трансформації професіональних стереотипів в процесі навчання і практичної діяльності.

Ключевые слова: соціальний стереотип професії, образ психолога, личностні якості, професійні якості, міжособистісні якості, професійне становлення, професійний стереотип, компоненти професійних стереотипів.

Постановка проблеми. Проблемою вивчення професійних стереотипів займаються протягом тривалого часу, але досить немає чітких уявлень щодо особливостей формування, структури, чіткого обґрунтування методів, що використовуються при їх емпіричному дослідженні. Процес формування соціального стереотипу професії має свої особливості і тому доцільно визначити, які саме, як вони формуються, чи відбувається трансформація соціального стереотипу професії у процесі навчання та практичної діяльності психолога враховуючи те, що одна з характеристик стереотипу – це сталість [1].

Аналіз останніх досліджень. Стереотип є невід'ємним елементом пізнання і свідомості в сучасному суспільстві. Щодня людина стикається з величезною кількістю інформації, яку стереотип спрощує і схематизує, і цей процес є необхідним і корисним для психологічної регуляції діяльності. З іншого боку, таке спрощення і схематизація соціальної реальності робить мислення однотипним, стандартним, неоригінальним. Людина засвоює готові соціальні, етичні, естетичні та інші стереотипи поведінки з дитинства, не усвідомлюючи цього, набуває відповідні ціннісні установки, мотиви, які входять у вигляді складових частин в соціальні відносини, об'єднують групу індивідів у єдине ціле, формують масову свідомість.

У науковій літературі вивчаються особливості вузівської фахової підготовки, ця проблематика представлена загальнотеоретичними підходами (Г.Абрамова, О.Бондаренко, С.Максименко, П.М'ясоїд, М.Обозов, В.Панок, Л.Петровська, Н.Пов'якель, Н.Чепелева, Т.Яценко), також прикладними дослідженнями (В.Гусейнов, Ю.Долінська, В.Михайлова, В.Носков, І.Попович, Є.Рогов, Є.Романова, Л.Терлецька, Т.Титаренко, В.Шатенко, Г.Хомич, Л.Чумакова, Т.Федотюк, С.Яковенко та інші). На думку більшості

дослідників, професійна підготовка психологів вимагає цілеспрямованого та планомірного формування їх професійної свідомості, яка, в свою чергу, інтегрує професійні знання, що складають певні структуровані програми професійних дій, дають людині знання себе як представника певної професії. Увага акцентована на центральній ланці професійного становлення спеціалістів, а саме рефлексивна культура, яка включає усвідомлення основ і регуляцію певних дій, усвідомлення зміни своїх уявлень і самого себе як фахівця [3]. Отже, розвиток особистості як професіонала зумовлений рефлексивною здатністю до самовизначення. Дослідниця Н.Чепелева обґрунтувала цілісну концепцію професійної підготовки психологів, яка містить такі компоненти:

Підготовчий, в межах якого відбувається диференціювання студентів за рівнем їх професійної придатності: профвідбір на відповідну спеціальність, далі диференціація на початку навчання у вузі (психолог – викладач, психолог – дослідник, психолог – терапевт), проводиться робота з адаптації студентів до професійної діяльності, використовуючи активні методи навчання. За перші два роки професійної підготовки психологи мають оволодіти основним концептуальним апаратом психологічної науки та отримати початкові уявлення про свою майбутню професію.

Діагностичний (2-3 курси): студенти повинні оволодіти психодіагностичним інструментарієм та основами самопізнання, вирішити особистісні проблеми, які безумовно є перешкодою на шляху зростання як особистісного так і професійного.

Особистісно-професійну корекцію (3-4 курси) становить робота з виявленими на попередньому етапі особистісними проблемами студентів, за допомогою активних методів навчання формуються професійно-значущі уміння, програвання ролі психолога і ролі клієнта в процесі психотерапії [3].

Ж.Вірна вважає, що у професійному становленні психологів важливу роль відіграє розвиток і збагачення їх уявлень про обрану професію, уявлення про себе як професіонала. В процесі ідентифікації «образ Я» та

образ професіонала є результатом дії мотивації і визначає мотиваційну сферу особистості, яка формує ставлення до професійної діяльності. Професійне самовизначення психологів у процесі навчання базується на усвідомленні своїх професійних здібностей, розумінні й усвідомленні їх відповідності особистісним якостям, які є необхідними в професійній діяльності психолога. У працях А.Зеличенко, Г.Степанова вказано, що у професійній свідомості психолога є тенденція до утворення конструктів, опорою для яких є стереотипи соціальної перцепції, а не теоретична рефлексія професії.

Мета статті: висвітлити динаміку професійних стереотипів психолога у процесі навчання та практичної діяльності, дослідити професійні стереотипи та їх компоненти.

Виклад основного матеріалу. В емпіричному дослідженні професійних стереотипів психолога взяли участь студенти I та V курсу Херсонського державного університету, факультету психології, історії та соціології, а також практичні психологи м. Херсона. Загальна кількість респондентів, що взяли участь у дослідженні складала 190 осіб. Обрана нами вибірка складалася з 3 груп осіб на різних етапах професійного становлення психологів.

Нами було розроблено авторську методику визначення професійних стереотипів, їх компонентів. Для оцінки валідності та надійності авторської методики, внутрішньої узгодженості використовувався психометричний аналіз цієї шкали. Внутрішня узгодженість за цією шкалою, розрахована за показником α Кронбаха була досить високою та складала $\alpha = 0,705$ (при критичному значенні $\alpha = 0,600$). Отже, можна стверджувати, що пункти для шкали підібрані належним чином, для того щоб виявляти психологічний конструкт – відповідності стереотипному образу професії «психолог».

Далі було розглянуто описові статистики для кожного пункту методики (див. табл. 1), а саме: середнє арифметичне значення (M), стандартне відхилення (SD), асиметрія (S) та ексцес (K).

Таблиця 1

**Описові статистики для пунктів методики визначення професійних
стереотипів**

Пункти методики	M	SD	S	K
1. Наскільки сильне ваше бажання (було) стати психологом	7,637	1,817	-0,843	0,447
2. Я вирішив стати психологом, щоб зрозуміти себе, знайомих	6,358	2,370	-0,244	-0,702
3. Я вирішив стати психологом, бо так бажали рідні, друзі	2,242	1,810	1,187	0,480
4. Я вирішив стати психологом, бо мені подобається як він працює	6,053	2,414	-0,600	-0,196
5. Ще до вступу до вузу я цікавився психологією (читав наукові видання з психології і ін.)	6,184	2,695	-0,480	-0,685
6. Я хочу оволодіти професією психолога, тому що це хороша робота з високою заробітною платою	4,200	2,076	-0,005	-0,356
7. Я хочу оволодіти професією психолога, щоб допомагати людям	7,663	2,266	-1,244	0,990
8. Я хочу оволодіти професією психолога, щоб вирішувати наукові проблеми, пов'язані з функціонуванням психічних процесів	5,211	2,702	-0,021	-1,139
9. Психолог — людина, яка все знає про іншу людину і про її душу, «бачить людей наскрізь»	4,074	2,870	0,718	-0,609
10. Психолог — людина, яка має природні, особливі здібності до спілкування з іншими і розуміння інших	5,668	2,888	-0,119	-1,116
11. Психолог — людина, яка вміє управляти поведінкою, почуттями, думками інших,	3,832	2,465	0,652	-0,288

маніпулює, може змінити життя людини				
12. Психолог — людина, яка досконально знає самого себе і вміє володіти собою при любых обставинах	4,763	2,802	0,103	-1,214
13. Психолог — мудрець, знає про життя більше за інших його місія — допомагати тим хто страждає, допомагати порадами	3,621	2,669	0,626	-0,781
14. Щоб стати хорошим психологом, потрібно отримувати професійну підготовку в вузі	7,663	2,572	-1,059	0,092
15. Щоб стати хорошим психологом, потрібно спробувати себе в обраній професії	8,068	2,136	-0,986	-0,116

Можна зробити висновок, що розподіл значень всіх пунктів близький до нормального, адже розраховані значення асиметрії та ексцесу в разі нормального розподілу даних вибірки, мають становити $K \leq |2.5|$ та $S \leq |2.5|$. Як вказує С.Морозов, розподіл оцінок, що мають члени вибірки за виконання тесту, який вимірює одну психологічну характеристику, в ідеальному випадку теоретично збігається з нормальним розподілом. Тобто всі пункти методики і за цим критерієм були підібрані належним чином [7].

Як видно із наведеної таблиці найбільш виразним професійним стереотипом серед респондентів є наступне твердження: «15. Щоб стати хорошим психологом, потрібно спробувати себе в обраній професії». В свою чергу, найменш виразним стереотипом виявився такий, за яким стояв наступний пункт опитувальника: «3. Я вирішив стати психологом, бо так бажали рідні, друзі».

Розглядаючи окремі компоненти стереотипного образу професії «психолог», необхідно зазначити, що вони у психометричному сенсі як підшкали методики відрізняються внутрішньою узгодженістю. Так,

когнітивний компонент характеризувався узгодженістю на рівні $\alpha = 0,632$, поведінковий – на рівні $\alpha = 0,696$, афективний – на рівні $\alpha = 0,670$.

Аналіз нормальності розподілу кількісних змінних.

Для подальшого роботи з вибіркою перевірено коефіцієнти асиметрії (S) та ексцесу (K) для кількісних показників за шкалами за всіма методиками дослідження в трьох групах респондентів. Як видно із даної таблиці нормальність розподілу визначається лише для таких змінних, як «Когнітивний стереотип», «Поведінковий стереотип», «Професійні стереотипи (сумарний бал)», а також для кількісного параметру «Перспективне Я».

Таблиця 2

**Оцінка нормальності розподілу кількісних показників методик
психологічного дослідження**

Показник	Групи дослідження					
	Студенти 1-го курсу		Студенти 5-го курсу		Працюючі психологи	
	S	K	S	K	S	K
Когнітивний стереотип	-0,105	0,137	0,152	-0,337	0,061	-0,045
Поведінковий стереотип	-0,296	0,735	-0,052	-0,436	-0,628	0,324
Афективний стереотип	-0,704	-0,230	4,208*	26,324*	-0,440	-0,035
Професійні стереотипи (сумарний бал)	-0,622	0,323	0,433	0,187	0,121	0,437
Рефлексія стени	0,023	0,208	-0,238	-0,154	0,079	-1,276
Професійна ідентичність (Сумарний бал)	3,283*	16,339	2,925*	11,933*	2,337	10,365*
«Соціальне Я»	0,902	3,027*	0,719	0,201	0,602	0,693
«Комунікативне Я»	2,097	8,798*	0,464	-1,332	0,414	0,107
«Матеріальне Я»	5,379*	30,630*	3,050*	8,491*	6,806*	50,526*
«Фізичне Я»	0,504	1,268	0,999	0,965	2,429	5,856*

«Діяльнісне Я»	0,664	0,431	1,082	0,211	2,521*	8,076*
«Перспективне Я»	0,710	0,054	0,670	0,019	1,287	1,773
«Рефлексивне Я»	3,246*	14,812	2,075	5,427*	0,588	-0,845

Примітка: * значення коефіцієнту асиметрії / ексесу перевищує за абсолютним значенням критичне.

Для аналізу розбіжностей між якісними показниками використовувався критерій ϕ_c Крамера. Коефіцієнт Крамера – міра зв'язку двох номінальних змінних на основі критерію χ^2 . Застосовується до таблиць сполученості довільної розмірності. Приймає значення з інтервалу [0; +1]. При відсутності статистичного зв'язку між змінними значення коефіцієнта дорівнює 0; при повному зв'язку (коли значення однієї змінної повністю визначається значенням другої змінної) досягає +1. Також для кожного з параметрів розраховувались описові статистики. Для кількісних параметрів обчислювались середнє арифметичне значення (М) та медіана (Me). Для якісних параметрів проводився частотний аналіз.

Аналіз розбіжностей за авторською методикою визначення професійних стереотипів.

Результати дослідження за авторською методикою трансформації професійних стереотипів у процесі навчання та практичної діяльності психолога наведені в таблиці 3.

Таблиця 3.

Порівняння професійних стереотипів в групах досліджених на різних етапах професійного становлення

Показник	Групи дослідження						χ^2
	Студенти 1-го курсу		Студенти 5-го курсу		Працюючі психологи		
	М	Me	М	Me	М	Me	
Когнітивний стереотип	28,242	29,000	29,867	30,000	34,047	33,000	22,333***

Поведінковий стереотип	24,273	25,000	29,783	29,000	32,969	33,000	53,582***
Афективний стереотип	21,000	22,000	25,050	25,000	25,984	26,000	20,237***
Професійні стереотипи (сумарний бал)	73,515	73,500	83,500	84,500	93,313	95,000	45,723***

Примітка: *** статистична значущість розбіжностей на рівні $p < 0,001$.

Як видно із цієї таблиці, в процесі професійного становлення відповідність респондентів стереотипному образу професії «психолог» статистично значуще підвищується. Причому ця тенденція стосується всіх компонентів професійних стереотипів.

Наступним кроком було визначення тенденцій трансформації в процесі навчання та професійної діяльності окремих професійних стереотипів. Результати дослідження даного питання наведені в таблиці 4.

Таблиця 4

Порівняння окремих уявлень про стереотипний образ психолога в групах досліджених на різних етапах професійного становлення

Пункти методики	Групи дослідження						χ^2
	Студенти 1-го курсу		Студенти 5-го курсу		Працюючі психологи		
	М	Me	М	Me	М	Me	
1	7,106	8,000	7,700	8,000	8,125	9,000	8,063*
2	5,545	5,500	6,633	7,000	6,938	6,500	9,813**
3	1,970	1,000	2,233	1,000	2,531	1,500	2,531
4	6,182	6,000	6,117	7,000	5,859	6,000	0,103
5	5,485	6,000	5,500	5,000	7,547	9,000	34,037***
6	4,667	5,000	4,283	4,000	3,641	3,000	8,508*
7	7,470	8,000	7,617	8,000	7,906	9,000	2,093

8	5,409	5,000	5,033	5,000	5,172	5,000	0,476
9	2,773	2,000	4,033	3,000	5,453	5,000	30,891***
10	4,424	5,000	5,800	5,000	6,828	8,000	22,763***
11	2,727	2,000	3,650	3,000	5,141	5,000	33,475***
12	2,909	2,500	5,100	5,500	6,359	7,000	50,430***
13	2,197	2,000	3,083	3,000	5,594	6,000	45,902***
14	7,212	8,000	7,950	9,000	7,859	9,000	3,073
15	7,455	8,000	8,567	9,000	8,234	9,000	8,071*

Примітка: * статистична значущість розбіжностей на рівні $p < 0,05$, ** - на рівні $p < 0,01$, *** - на рівні $p < 0,001$.

Як свідчить наведена таблиця, існують окремі уявлення про стереотипний образ психолога, які в процесі професійного становлення статистично значуще зростають. Це стосується таких тверджень, як «Наскільки сильне ваше бажання (було) стати психологом» (пункт 1), «Я вирішив стати психологом, щоб зрозуміти себе, знайомих» (пункт 2), «Ще до вступу до вузу я цікавився психологією (читав наукові видання з психології і ін.)» (пункт 3), «Психолог — людина, яка все знає про іншу людину і про її душу, бачить людей наскрізь» (пункт 9), «Психолог – людина, яка має природні, особливі здібності до спілкування з іншими і розуміння інших» (пункт 10), «Психолог – людина, яка вміє управляти поведінкою, почуттями, думками інших, маніпулює, може змінити життя людини» (пункт 11), «Психолог – людина, яка досконально знає самого себе і вміє володіти собою при любых обставинах» (пункт 12), «Психолог – мудрець, знає про життя більше за інших його місія – допомагати тим хто страждає, допомагати порадами» (пункт 13), «Щоб стати хорошим психологом, потрібно спробувати себе в обраній професії» (пункт 15)

Також виявлено одне стереотипне уявлення, яке в процесі професійного становлення статистично значуще знижується «6. Я хочу оволодіти професією психолога, тому що це хороша робота з високою заробітною платою» (пункт 6).

Висновки. Отже, визначені професійні стереотипи та їх компоненти, стереотипний образ професії, що формується при професійному становленні, у процесі навчання та практичної діяльності психолога, уявлення про стереотипний образ психолога значуще зростають, відбувається трансформація окремих професійних стереотипів – це підтверджують результати дослідження.

Список використаних джерел

1. Блинова О.Є. Поняття «стереотип» у просторі наукових категорій / О.Є.Блинова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. – Випуск 1. – Том 2.– Херсон : Гельветика, 2014 – С.6–11.
2. Бургин М.С. Социальные стереотипы и научные парадигмы как регуляторы научной деятельности [Текст] / М.С. Бургин В.И. Оноприенко; ред. Б.А. Малицкий; НАН Украины. Центр исслед. науч.-техн. потенциала и истории науки им.Г.М.Доброва. – К.: [б.в.], 1996. –30 с.
3. Дружиніна І.А. Професійне становлення майбутніх психологів: теоретико-методологічний аналіз проблеми / І.А. Дружиніна // Український науковий журнал «Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації» (<http://www.social-science.com.ua/>) – 2011. – №2. – С.425–427.
4. Кліманська М.Б. Психологічні особливості стереотипного сприймання професії психолога / М.Б. Кліманська // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. – 2011. –13, Ч.3. – С.171–177.
5. Міхно К.О. Структура професійних уявлень та методи їх вивчення / К.О. Міхно // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – К., 2005. – №22-23. – С. 85–88.
6. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии / Е.В.Сидоренко. – СПб.: ООО «Речь», 2004. – 350 с.

7. Словарь-справочник по психодиагностике [Л. Бурлачук, С. Морозов]. – 2-е изд. перед. и допол. – СПб.: Питер, 2003. –528 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Blynova O. Je. Ponjattja «stereotip» u prostori naukovih kategorij / O. Je. Blinova // Naukovij visnik Hersons'kogo derzhavnogo universitetu. Serija: Psihologichni nauki. – Vipusk 1.– Tom 2.– Herson: Gel'vetika, 2014 – S. 6–11.
2. Burgin M.S. Social'nye stereotipy i nauchnye paradigmy kak reguljatory nauchnoj dejatel'nosti [Tekst] / M.S. Burgin V.I. Onoprienko; red. B.A. Malickij; NAN Ukrainy. Centr issled. nauch.-tehn. potenciala i istorii nauki im. G.M. Dobrova. – K.: [b.v.], 1996. –30 s.
3. Druzhinina I.A. Profesijne stanovlennja majbutnih psihologiv: teoretiko – metodologichnij analiz problemi / I.A. Druzhinina // Ukrai'ns'kyj naukovij zhurnal «Osvita regionu: politologija, psihologija, komunikacii» (<http://www.social-science.com.ua/>) – 2011. –№2 . – S.425–427.
4. Klimans'ka M.B. Psihologichni osoblivosti stereotipnogo sprijmannja profesii psihologa / M.B. Klimans'ka // Problemi zagal'noi ta pedagogichnoi psihologii': zb. nauk. pr. – 2011. –13, Ch.3. – S.171–177.
5. Mihno K.O. Struktura profesijnih ujavlen' ta metodi ih vivchennja / K.O. Mihno // Visnik Kiivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. – Serija: Sociologija. Psihologija. Pedagogika. – K., 2005. – №22-23. – S. 85–88.
6. Sidorenko E.V. Metody matematicheskoy obrabotki v psychology / E.V. Sidorenko. – SPb.: OOO «Rech'», 2004. – 350 s.
7. Slovar'-spravochnik po psihodiagnostike [L. Burlachuk, S. Morozov]. – 2-e izd. pered. i dopol. – SPb.: Piter, 2003. –528 s.